

๓. องค์ประกอบด้านกิจกรรม ในพระพุทธศาสนามีกิจกรรมการจัดการความรู้โดยผ่านรูปแบบของกิจจาธิกรณ์ หมายถึงกิจอันจะพึงทำด้วยประมุขสงฆ์ ได้แก่สังฆกรรมทั้ง ๔ คืออปโลกนกรรม ญัตติกรรม ญัตติทุติยกรรม ญัตติตติยกรรม และหลักกิจวัตร ๑๐ ประการ ๑) ปิณฑบาต ๒) กวาดวัด ๓) ปลงอาบัติ ๔) ทำวัตรพระสวดมนต์ ๕) ขวนขวายในปัจจุเวกขณะและภาวนา ๖) อุปัฏฐากอุปัชฌาย์อาจารย์ ๗) บริหารสิ่งของและร่างกาย ๘) ขวนขวายเรียนธรรมวินัย ๙) เอาใจใส่ของสงฆ์และกิจสงฆ์ ๑๐) การดำรงตนให้น่าไว้วางใจ นอกจากนี้ยังมีรูปแบบการจัดการความรู้ในลักษณะของการสังคายนาอีกด้วย

๕.๑.๒ สภาพการจัดการความรู้ของสำนักปฏิบัติธรรมในประเทศไทย

ผลการการศึกษารูปแบบการจัดการความรู้ของสำนักปฏิบัติธรรมวัดรำเปิง (ตโปทาราม) จ.เชียงใหม่ วัดธารน้ำไหล(สวนโมกขพลาราม) จ.สุราษฎร์ธานี วัดหนองป่าพง จ.อุบลราชธานี วัดมเหยงคณ์ จ.พระนครศรีอยุธยา และวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม จ.ราชบุรี ทั้ง ๕ สำนักต่างมีความเหมือน ความต่างอันเป็นจุดเด่นแตกต่างกันออกไปดังนี้

ด้านความเหมือน

สำนักปฏิบัติธรรมทั้ง ๕ สำนักต่างมีสภาพทั่วไป ตลอดจนรูปแบบการจัดการความรู้ที่เหมือนกัน คือ สถานที่ที่เป็นสัปปายะโดยเฉพาะวัดหนองป่าพง กับสวนโมกขพลารามจะมีความเป็นวัดป่าใกล้เคียงกัน ส่วนวัดมเหยงคณ์ วัดรำเปิง (ตโปทาราม) และวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม ต่างเป็นวัดที่อยู่ใกล้เมืองจึงมีลักษณะกึ่งป่า กึ่งเมือง มีสิ่งก่อสร้างที่เป็นอาคารถาวรวัดอยู่มาก แต่ก็มีต้นไม้ปกคลุมทำให้เกิดความร่มรื่น

ความเหมือนประการที่ ๒ คือทุกสำนักต่างก็มีสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ มากมาย เช่น หนังสือ CD VCD DVD เว็บไซต์ ส่วนสถานีวิทยุและโทรทัศน์นั้นจะมีเหมือนกันบางสำนัก นอกจากนี้ยังพบว่าทุกสำนักต่างจัดตั้งมูลนิธิขึ้นมาสสนับสนุนการดำเนินงานของสำนัก

ด้านการให้บริการผู้มาฝึกอบรมนั้นส่วนทุกสำนักจะเป็นสำนักเปิดที่พร้อมรองรับบุคคลทั่วไปให้มาศึกษาปฏิบัติ ยกเว้นสำนักวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม จะเน้นเฉพาะเป็นหมู่คณะ หากเป็นบุคคลทั่วไปจะไม่เปิดรับเนื่องจากจะมีปัญหาด้านความปลอดภัย

ส่วนรูปแบบการจัดการความรู้โดยทั่วไปจะดำเนินการตามแนวทางในคัมภีร์พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นอุดมการณ์ในเชิงการเผยแผ่ธรรมอยู่แล้ว การจัดการความรู้จึงสอดคล้องกับแนวทางที่มีการปฏิบัติมาโดยตลอด

ด้านความต่าง

๑. สำนักปฏิบัติธรรมวัดจำเปิง (ตโปทาราม)

เริ่มมีการขยายสาขา แต่ไม่มีการเข้าไปควบคุมแบบเข้มงวด มีการจัดบวชพระทุกวันอาทิตย์ มุ่งอบรมทั้งพระสงฆ์และฆราวาส การปฏิบัติควรเป็นยุบ-พองเท่านั้น ให้ความสำคัญที่ระบบการบริหาร

๒. สำนักปฏิบัติธรรมวัดธารน้ำไหล(สวนโมกขพลาราม)

มีสื่อที่หลากหลาย เช่นงานปูนปั้น โรงมหรสพทางวิทยุญาณ ฯลฯ จัดคอร์สฝึกอบรมพิเศษ ณ สวนโมกขนานาชาติตลอดทั้งปีและมีผู้สนใจเป็นจำนวนมาก มีธรรมชาติคือสวนโมกขารวัดไฟ ณ กรุงเทพฯซึ่งเป็นสถานที่จัดกิจกรรมที่หลากหลาย มุ่งอบรมฆราวาสทั้งคนไทยและชาวต่างประเทศ ไม่ต้องการมีสำนักสาขา การปฏิบัติควรเป็นอานาปานสติเท่านั้น มุ่งรักษาสิ่งที่เป็นธรรมเนียมที่ท่านพุทธทาสสร้างไว้

๓. สำนักปฏิบัติธรรมวัดหนองป่าพง

มีสาขา ๓๑๑ สาขาทั้งในประเทศและต่างประเทศ เป็นKMที่มีความเป็นรูปธรรมสามารถสัมผัสได้ด้วยการปฏิบัติ มีพิพธิภณท์เพื่อให้ความรู้ มุ่งอบรมพระสงฆ์ ไม่จำกัดรูปแบบทั้ง ๕ สาย มุ่งเน้นธุดงค์๑๓ วัตร ๑๔ มุ่งความเป็นสำนักปฏิบัติแบบวัดป่าไม่ยึดติดตัวบุคคล

๔. สำนักปฏิบัติธรรมวัดมเหยงคณ์

เริ่มเปิดสำนักสาขา เน้นใช้เทคโนโลยีมาช่วยในการสอบอารมณ์ และการสอนกัมมัฏฐานมาก มีห้องสมุดให้ความรู้ผู้ปฏิบัติอย่างเป็นเวลา มุ่งอบรมฆราวาส ไม่จำกัดสายแล้วแต่ถนัด สุดท้ายจะรวมที่รูป นาม

๕.สำนักปฏิบัติธรรมวัดหลวงพ่อดิศัยธรรมกายาราม

มีฐานข้อมูลสำนักปฏิบัติธรรม (ศูนย์ศปท.) รับบุคคลเข้าปฏิบัติเฉพาะเป็นหมู่คณะ มุ่งด้านการบริหารองค์กรที่เกี่ยวข้อง และมุ่งการบริหารจัดการภายในสำนัก เน้นสัมมาอรหังเท่านั้น

๕.๑.๓ รูปแบบการจัดการความรู้สำหรับสำนักปฏิบัติธรรมในประเทศไทย

จากการศึกษาสามารถกำหนดรูปแบบการจัดการความรู้ที่เกิดจากการบูรณาการทั้งแนวคิดการจัดการความรู้ในวิทยาการสมัย ร่วมกับแนวคิดการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนา และจากการศึกษากรณีตัวอย่างจากทั้ง ๕ สำนัก จึงได้ข้อสรุปเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการความรู้ที่เหมาะสมกับสำนักปฏิบัติธรรมในประเทศไทย ดังนี้

๑. การบ่งชี้ความรู้ (Knowledge Identification) สามารถกำหนดองค์ความรู้ออกเป็น ๒ ประเภท คือองค์ความรู้เกี่ยวกับแนวปฏิบัติของแต่ละสาย หรือหลักสติปัฏฐาน ๔ และองค์ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติ โดยควรมีการบ่งชี้ให้ชัดเจน

๒. การสร้างและแสวงหาความรู้ (Knowledge Creation and Acquisition) ควรมีการดำเนินการตามหลักคันธุระ และวิปัสสนาธุระควบคู่กันโดยเป็นการพัฒนาตามหลักปัญญา ๓ (สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา)

๓. การจัดความรู้ให้เป็นระบบ (Knowledge Organization) ในพระพุทธศาสนามีความรู้ที่เป็นระบบแล้วคือ พระไตรปิฎก โดยการสังคายนา นอกจากนี้ควรมีการจัดความรู้คำสอนของครูบาอาจารย์เจ้าสำนักเกี่ยวกับเทคนิคการสอนไว้ให้เป็นระบบ

๔. การประมวลและกลั่นกรองความรู้ (Knowledge Codification and Refinement) ดำเนินการโดยยึดถือแบบอย่างครูบาอาจารย์ รวมถึงมีการสอบถามระหว่างปริยัติกับปฏิบัติ

๕. การเข้าถึงความรู้ (Knowledge Access) สถานที่ที่เป็นสัปปายะ มีสื่อต่างๆ เช่น หนังสือ CD VCD DVD เว็บไซต์ รายการวิทยุและโทรทัศน์ การเข้าถึงนั้นนักจัดการความรู้จะต้องจัดสภาพแวดล้อมภายนอกอันเป็นปรโตโมหะให้เอื้อต่อการเรียนรู้

๖. การแบ่งปันแลกเปลี่ยน (Knowledge Sharing) สำนักปฏิบัติธรรมควรจัดให้มีการประชุมภายหลังสวดปาติโมกข์ หรือทำวัตรเสร็จ หรือมีการสักัจฉา หรือการสอบถามณผู้ปฏิบัติ

๗. การเรียนรู้ (Learning) มีการพัฒนาองค์ความรู้ด้านเทคนิคการปฏิบัติแตกต่างกันไป เช่น อานาปาสติ ก็พัฒนามาเป็น ยุบ-พอง ๆ ก็พัฒนามาเป็น รูป-นามๆ ก็พัฒนามาเป็นการดูจิตเป็นต้นจากนั้นยกระดับจิตให้สูงขึ้นจากปุถุชนให้เข้าสู่ความเป็นอริยชน การเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาควรยึดหลักโยนิโสมนสิการประกอบ

ในการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมนั้นจะต้องมีสมรรถนะหลัก (Core Competency) ที่สำคัญ อย่างน้อย ๔ สมรรถนะ คือ

๑. ความสามารถในการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมโดยการนำหลักการบริหารจัดการสมัยใหม่มาใช้ในการดำเนินการ
๒. มีการประสานงานที่ดีทั้งภายในและภายนอกสำนัก
๓. มีความรับผิดชอบต่อและดูแลบุคลากรและผู้ปฏิบัติอย่างดี
๔. บุคลากรในสำนักปฏิบัติธรรมมีการทำงานเป็นทีม

สำนักปฏิบัติธรรมในปัจจุบันจะต้องมีการนำหลักการจัดการความรู้มาเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการสำนักโดยมีการกำหนดเป้าหมายอย่างชัดเจน มีการกำหนดสมรรถนะหลักแล้วพัฒนาสมรรถนะดังกล่าวให้เป็นจุดเด่นขององค์กร

จากการศึกษาผู้วิจัยได้นำองค์ประกอบของการจัดการความรู้ในวิทยาการปัจจุบันมาบูรณาการร่วมกับองค์ประกอบของการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนาทำให้ได้องค์ประกอบของการจัดการความรู้ ๕ ประการ คือ

๑. ด้านคน ต้องมีโครงสร้างที่เอื้อต่อความสำเร็จของการจัดการความรู้ ผู้บริหารสูงสุดในองค์กรจะต้องเห็นคุณค่าในการจัดการความรู้ และดำเนินการผลักดันการจัดการความรู้ที่สำคัญคนในองค์กรจะต้องมีความกระหายใคร่เรียนรู้ มีวัฒนธรรมในการเรียนรู้ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน

๒. ด้านเทคโนโลยี สำนักปฏิบัติธรรมจะต้องมีระบบ IT หรือเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารที่หลากหลายและมีประสิทธิภาพ เพราะจะช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว เช่น สื่ออินเทอร์เน็ต เป็นต้น

๓. ด้านกระบวนการ สำนักปฏิบัติธรรมจะต้องมีกระบวนการทำที่ชัดเจน เป็นระบบและมีประสิทธิผล ตัวอย่างของกระบวนการที่ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในวงการราชการเช่น กระบวนการจัดการความรู้ตามแนวทางของ กพร. ๗ ขั้นตอน คือ (๑) การบ่งชี้ความรู้ (๒) การสร้างและแสวงหาความรู้ (๓) การจัดความรู้ให้เป็นระบบ (๔) การประมวลและกลั่นกรองความรู้ (๕) การเข้าถึงความรู้ (๖) การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ (๗) การเรียนรู้ ดังกล่าวแล้วในตอนต้น

๔. ด้านกิจกรรมที่เป็นวัฒนธรรมองค์กรและสภาพแวดล้อม กิจกรรมที่เป็นวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม (Culture & Environment) ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ มีการส่งเสริมให้เกิดชุมชนแนวปฏิบัติ (CoP-Community of Practice) ตามหลักกิจจาธิกรณ์ และหลักกิจวัตร ๑๐ ประการ

๕. ด้านเครื่องมือ หรือหลักธรรมสนับสนุนเครื่องมือการจัดการความรู้ใน พระพุทธศาสนานั้นประกอบด้วยหลักอธิปไตยธรรม ๗ หลักสราณีธรรม ๖ หลักสัปปริสธรรม ๗ หลักกุณีธรรม ๔ หลักสัมมปปธาน ๔ เป็นต้น

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้ประโยชน์

๕.๒.๑.๑ แนวทางการจัดการความรู้ระดับองค์กรคณะสงฆ์

๑. มหาเถรสมาคมในฐานะองค์กรปกครองส่วนสูงสุดควรนำแนวคิดการจัดการ ความรู้ไปใช้ในการเข้าถึงข้อมูลต่างๆ อย่างสะดวก

๒. สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (พศ.) ในฐานะเป็นหน่วยงานภาครัฐมี หน้าที่รับสนองงานคณะสงฆ์และรัฐบาล ควรนำเสนอแนวคิดเรื่องการจัดการความรู้ต่อ มหาเถรสมาคมเพื่อที่มหาเถรสมาคมจะได้กำหนดเป็นนโยบายให้เกิดผลในการปฏิบัติในระดับ สำนักปฏิบัติธรรม หรือในระดับวัดเพื่อเป็นการสกัดความรู้ต่างๆ ที่อยู่ในวัดให้ออกมาเป็นคู่มือ ต่างๆ เช่น การจัดทำคู่มือการพัฒนาวัดสู่ความเป็นมาตรฐาน หรือหลักการบริหารจัดการสำนัก ปฏิบัติธรรมอย่างมีมาตรฐาน เป็นต้น

๓. สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (พศ.) ควรจัดให้มีการถอดบทเรียนสำนัก ปฏิบัติธรรมที่ได้รับรางวัลต่างๆ ออกเป็นองค์ความรู้ หรือเป็นงานทางวิชาการ เพื่อจะเป็นประโยชน์ ในการศึกษา ค้นคว้า และนำสู่ภาคปฏิบัติ

เพื่อให้เกิดความชัดเจนผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างการจัดการความรู้ ๗ ขั้นตอนเพื่อเป็น แนวทางในการนำสู่การปฏิบัติดังตาราง

ตารางที่ ๕.๑ รูปแบบการจัดการความรู้ระดับนโยบาย

ขั้นตอน	ตัวอย่างการจัดการความรู้สำหรับสำนักปฏิบัติธรรมระดับองค์กร
๑) การบ่งชี้ความรู้	- แต่งตั้งคณะทำงานพัฒนาหลักเกณฑ์การพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมเพื่อกำหนดกรอบการดำเนินการเกี่ยวกับหลักเกณฑ์การพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม เพื่อกำหนดองค์ความรู้ที่จำเป็นที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดเกณฑ์การพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม - สรุปเป็นผลการประชุม เพื่อดำเนินการ
๒) การสร้างและแสวงหาความรู้	คณะทำงานพัฒนาหลักเกณฑ์การพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม ดำเนินการ - ศึกษาองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องของการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม ในด้านต่างๆ ตามภารกิจ ๖ ด้านของคณะสงฆ์ - ทบทวนแนวทางการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมที่มีอยู่เดิมเพื่อเป็นฐานในการดำเนินการโดยประยุกต์ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน โดยปรับโดยสรุปผลการศึกษาองค์ความรู้และประเด็นที่มีอยู่มาประยุกต์หรือใช้ประกอบในการพัฒนาเกณฑ์การพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมให้มีมาตรฐาน
๓) การจัดความรู้ให้เป็นระบบ	- สรุปผลการศึกษาองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และสรุปประเด็นที่สำคัญที่จะนำมาประยุกต์หรือใช้ประกอบในการจัดทำเกณฑ์การพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมตามมาตรฐานของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
๔) การประมวลและกลั่นกรองความรู้	- นำผลการศึกษาองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่ได้สรุปไว้แล้วมาประยุกต์ใช้เพื่อจัดทำกรอบแนวคิดในการจัดทำเกณฑ์การพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมตามมาตรฐานของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติให้สมบูรณ์เพื่อเตรียมจัดทำรูปเล่ม
๕) การเข้าถึงความรู้	- เผยแพร่ข้อมูลเอกสาร “คู่มือการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมสู่ความเป็นมาตรฐาน” และ”แบบประเมินเกณฑ์มาตรฐานการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม “ ลงเว็บไซต์ เพื่อเผยแพร่และประชาสัมพันธ์
๖) การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้	- จัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกณฑ์การพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม โดยเชิญตัวแทนทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เช่น พระสังฆาธิการไวยาวัจกร ส่วนราชการ ผู้แทนชุมชนร่วมกันแลกเปลี่ยนและวิพากษ์วิจารณ์เสนอแนะเพื่อพัฒนารูปแบบการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมให้เกิดมาตรฐานที่เป็นระบบต่อไป
๗) การเรียนรู้	- รวบรวมสำนักปฏิบัติธรรมต้นแบบที่ผ่านเกณฑ์การพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมตามมาตรฐานของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โดยนำมาพัฒนาให้ได้ผลลัพธ์ตามเป้าหมายที่กำหนด

๕.๒.๑.๒ แนวทางการจัดการความรู้ระดับสำนักปฏิบัติธรรม

สำนักปฏิบัติธรรมควรใช้แนวคิดการจัดการความรู้ในเรื่องต่างๆ ดังนี้

๑. สำนักปฏิบัติธรรมควรใช้แนวคิดการจัดการความรู้ในการจัดบรรยากาศภายในสำนักปฏิบัติธรรมให้เอื้อต่อการประพาศปฏิบัติธรรมโดยการยึดแนวทางที่เรียกว่าสัปปายะ ๗ ประการ เป็นการกระตุ้นส่งเสริมให้ดำเนินชีวิตตามพระธรรมวินัย เน้นความเรียบง่าย ประหยัด หมั่นเพียร มุ่งการเรียนรู้ให้ทันกระแสโลกด้วยตนเอง

๒. วัดควรถ่ายทอดแนวคิดการจัดการความรู้ไปยังกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งภายในวัดและภายนอกวัด จากนั้นควรร่วมกันกำหนดความรู้ว่าแต่ละสำนักมีองค์ความรู้อะไร ไม่มีองค์ความรู้อะไร หากมีองค์ความรู้อยู่แล้ว องค์ความรู้ที่อยู่ในไหนจะนำออกมาให้ปรากฏและเข้าใจแก่คนอื่นๆ ได้อย่างไร เช่น บางสำนักอาจจะมีผู้เชี่ยวชาญด้านการปลูกป่า หรือการปลูกสมุนไพรก็ควรจัดการความรู้โดยการเขียน หรือรวบรวมเป็นหนังสือ ยกตัวอย่างเช่น วัดโพธิ์ มีความเชี่ยวชาญด้านการนวด ก็มีการปั้นรูปเกี่ยวกับวิชานวด ตลอดจนจัดการอบรมเรื่องการนวด เป็นต้น

๓. สำนักปฏิบัติธรรมต่างๆ ควรมีความร่วมมือกันอย่างจริงจังในการถ่ายโยงองค์ความรู้ต่างๆ ไม่ควรทำงานในลักษณะตัวใครตัวมัน อันจะทำให้เกิดความเข้มแข็งในการบริหารองค์กร

ตารางที่ ๕.๒ ตัวอย่างรูปแบบการจัดการความรู้ระดับสำนักปฏิบัติธรรม

ขั้นตอน	ตัวอย่างรูปแบบการจัดการความรู้สำหรับสำนักปฏิบัติธรรม
๑) การปฐมนิเทศความรู้	กำหนดองค์ความรู้ที่จำเป็นที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรมของแต่ละสาย โดยเฉพาะเทคนิคการปฏิบัติ หรือองค์ความรู้เกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔
๒) การสร้างและแสวงหาความรู้	ทั้งวิปัสสนาจารย์ และผู้ปฏิบัติหมั่นเพียรพัฒนาตนเอง โดยวิปัสสนาจารย์ก็ต้องพัฒนาจิตของตนเองควบคู่ไปกับการสอนถือเป็นการสอนผู้อื่นเท่ากับสอนเองไม่ใช่เป็นประเภทคัมภีร์เปล่า - ด้านผู้เข้าอบรมศึกษาธรรมปฏิบัติต้องเรียนรู้ในระดับสุดมยปัญญาให้เป็นพื้นฐานเป็นแนวทางและเรียนรู้ระดับปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้ในระดับจินตามยปัญญาและภาวนามยปัญญา
๓) การจัดความรู้ให้เป็นระบบ	- สรุปผลการศึกษาขององค์ความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และสรุปประเด็นที่สำคัญไม่ฟุ้งซ่านเป็นระดับความรู้ที่เป็นภายในที่เรียกว่ามีระบบโยนิโสมนสิการ

๔) การประมวลและกลั่นกรองความรู้	- หากมีสภาวะธรรมปรากฏแล้วเกิดความลังเลสงสัยให้นำผลการปฏิบัติทำการสอบทานกับพระวิปัสสนาจารย์
๕) การเข้าถึงความรู้	- เมื่อเกิดความเข้าใจจนเด่นชัดแล้วทำการเผยแพร่ข้อมูลโดยจัดเป็นเอกสาร “คู่มือ” ลงเว็บไซต์ เพื่อเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ให้เป็นธรรมทานต่อไป หรือไม่ก็ทำให้ตัวเองเป็นสื่อโดยการปฏิบัติตนเองที่ให้เป็นแบบอย่างเป็นกัลยาณมิตรที่ดี
๖) การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้	- จัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ที่เป็นระบบ เช่น การสนทนาธรรม การสอบอารมณ์ผู้ปฏิบัติ
๗) การเรียนรู้	- หมั่นพัฒนาความรู้ที่ได้รับให้มีการพัฒนาในระดับที่สูงขึ้นไปเรื่อยๆ หากเป็นระดับโลกียะก็ต้องสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิตได้

๕.๒.๑.๓ แนวทางการจัดการความรู้ในมหาวิทยาลัยสงฆ์

๑. มหาวิทยาลัยสงฆ์ควรนำเสนอแนวคิดการจัดการความรู้เชิงพุทธโดยการกระทำให้เป็นแบบอย่างแก่องค์กรอื่นๆ

๒. มหาวิทยาลัยสงฆ์ควรแนวคิดการจัดการความรู้เชิงพุทธไปทำการสังเคราะห์งานวิทยานิพนธ์ที่เป็นผลงานของมหาวิทยาลัยให้เกิดความเข้าใจง่ายและเกิดประโยชน์แก่สังคม อาจทำได้โดยการจัดหมวดหมู่ของประเด็นที่นิสิตศึกษา จากนั้นทำการสรุปให้เข้าใจง่ายและจัดพิมพ์เผยแพร่

๓. มหาวิทยาลัยสงฆ์ ควรเป็นรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับปริยัติ อันได้แก่ พระไตรปิฎกต่างๆ จากทั่วโลก และองค์ความรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติของสำนักต่างๆ โดยจัดให้มีการเรียนการสอนการสอบทานให้ถูกต้องกับปริยัติ หากหน่วยงานใดต้องการใช้ข้อมูลเกี่ยวกับการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติ โดยเฉพาะในหน่วยงานอื่นๆ ที่มีใช้องค์กรศาสนาสามารถอำนวยความสะดวกด้านข้อมูลดังกล่าวได้

๔. มหาวิทยาลัยสงฆ์ ควรเป็นผู้นำในการพัฒนาบุคคลของมหาวิทยาลัยโดยการใช้หลักวิปัสสนากัมมัฏฐานอบรมบุคลากรเป็นประจำทุกปี อย่างน้อย ๗ วัน เช่นเดียวกันการอบรมนิสิต เพื่อให้บุคลากรมีศีลเสมอกัน และมีปฏิญญาเสมอกันอันจะทำให้เกิดความจงรักภักดีต่อองค์กร ทำให้บุคลากรทำงานอย่างมีประสิทธิภาพทั้งนี้แนวทางในการขับเคลื่อนกิจกรรมดังกล่าวต้องใช้หลักการจัดการความรู้เข้าไปขับเคลื่อนในระดับนโยบายให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

๕.๒.๑.๔ แนวทางการจัดการความรู้ในทั้งภาครัฐและเอกชน

หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ควรนำแนวคิดการจัดการความรู้เชิงพุทธไปประยุกต์ใช้ในองค์กรในด้านต่างๆ ดังนี้

๑. ด้านเป้าหมาย องค์กรไม่ควรมุ่งหมายในการจัดการความรู้เพียงเพื่อหวังผลกำไรทางธุรกิจเพียงอย่างเดียว แต่ควรมุ่งเป้าหมายเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต และจิตใจให้สูงขึ้น แนวทางนี้จะช่วยแก้ปัญหาเรื่องข้อจำกัดของความรู้แบบวิทยาการสมัยใหม่ที่มุ่งเพียงโลกยะปัญญาได้

๒. ด้านการดำเนินการจัดการความรู้ นั้น องค์กรต่างๆ ควรนำหลักการทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญเช่น หลักสังคหวัตถุ หลักสปปริสธรรม หลักอปริหานิยธรรม หลักสราณียธรรมไปเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้จะทำให้การจัดการความรู้ที่มีความสมบูรณ์แนวทางนี้จะช่วยแก้ปัญหาเรื่องการนำแนวคิดการจัดการความรู้ไปใช้ในทางที่ผิดได้ เพราะมีคุณธรรมดังกล่าวคอยกำกับ

๓. องค์กรควรสร้างวัฒนธรรมการจัดการความรู้ในลักษณะเป็นสังคมธรรมชาติ เช่น สังคมสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่มองเรื่องการแบ่งปันความรู้เป็นอุดมการณ์ในการทำงานอันจะทำให้คนในองค์กรไม่เกิดอาการหวงความรู้

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยต่อไป

การศึกษาเรื่อง การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้สำหรับสำนักปฏิบัติธรรมในประเทศไทย ทำให้ผู้วิจัยได้พบประเด็นที่น่าสนใจ ควรแก่การศึกษาค้นคว้า จึงมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๑. ควรศึกษาถึงรูปแบบการจัดการความรู้ของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน
๒. ควรศึกษาในลักษณะถอดบทเรียนที่เป็นองค์ความรู้ของวัดต่างๆ โดยใช้เครื่องมือคือแนวคิดการจัดการความรู้
๓. ควรศึกษาวิเคราะห์ถึงองค์ความรู้บางอย่างของพระพุทธศาสนาที่อยู่ในภาวะใกล้สูญหายแล้วรวบรวมไว้อย่างเป็นระบบ เช่น คัมภีร์ไบเบิลต่างๆ เป็นต้น
๔. ควรศึกษาวิจัยถึงตัวชี้วัดเกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรมที่ดีเด่นเพื่อนำมาเป็นต้นแบบสำนักปฏิบัติธรรมอื่นๆ
๕. ควรศึกษาถึงการนำเทคนิคการจัดการความรู้ไปใช้ในการพัฒนาจิตให้เป็นความรู้ในระดับภาวนามยปัญญา